

Nemanja Pantić¹
Radovan Damnjanović²
Radan Kostić³

METOD EKONOMSKE ANALIZE KAO DEO METODA DRUŠTVENIH NAUKA

Originalni naučni rad

UDK: 330.1:303.6
001.8

Rezime

Ekonomski proces se shvata kao skup različitih pojava koje izražavaju oblike ljudskog delovanja u društvenoj proizvodnji. Te pojave se na određeni način ponavljaju, odnosno postoje određene pravilnosti odvijanja ekonomskog procesa, ispoljavanja određene društvene pojave u njemu. I upravo te (naučno identifikovane) pravilnosti objektivno uslovljenog ljudskog ponašanja i delovanja u ekonomskom procesu nazivaju se ekonomskim zakonima.

U društvu se pojavljuje mnoštvo procesa, pojava i odnosa, među kojima postoje i oni sporadični, slučajni, koje se ne ponavljaju, ali su prisutni u društvenoj proizvodnji. Ekonomski zakoni su pravilnosti uspostavljanja najbitnijih odnosa i odvijanja pojava u ukupnosti ljudskog delovanja u procesu društvene proizvodnje. Određene ekonomske pojave ili procesi u ekonomskom životu ljudi uzajamno su zavisni, tako da jedna pojava ili proces nužno uslovljava ili izaziva drugu pojavu. Zbog toga govorimo o uzročnim (kauzalnim) vezama među pojavama u ekonomskom životu ljudi. Kao unutrašnje, suštinske veze u proizvodnim odnosima,

¹ Nemanja Pantić, docent, Fakultet za hotelijerstvo i turizam, Vojvođanska bb, Vrnjačka Banja, R. Srbija, nemanja.pantic@kg.ac.rs

² Doc. Dr Radovan Damnjanović, Univerzitet odbrane, Beograd, Veljka Lukića Kurjaka 1, Beograd, R. Srbija

³ Radan Kosić, docent, Univerzitet odbrane, Beograd, Ulica Veljka Lukića Kurjaka 1, Beograd, R. Srbija

ekonomski zakoni objašnjavaju opšte u pojavama. Stoga, naučno istraživanje, kako naglašava A. Maršal, ne treba da se bavi ni posledicama spoznatih uzroka niti uzrocima poznatih posledica, jer nisu najvažniji, već onim što se ne vidi u pojavama, a od presudnog značaja je za odvijanje društvenog života. Ekonomski zakoni u takvom shvatanju se predstavljaju i kao „nikad precizno utvrdivi prosek” mnogostrukosti ponavljanja pojava u velikom broju pojedinačnih ekonomskih odnosa.

Ključne reči: Ekonomska nauka, metodologija istraživanja, naučni metod.

Uvod

Osnovna zajednička karakteristika prirodnih i društvenih (ekonomskih) zakona u činjenici da i jedni i drugi postoje i deluju nezavisno od volje ljudi.

Postavlja se pitanje: čime je uslovljena objektivnost ekonomskih zakona i njihova identičnost s prirodnim zakonima. Svesna delatnost ljudi objektivno je određena nivoom razvijenosti proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje iz kojih proizlazi i objektivni karakter ekonomskih zakona. Naime, iako ljudi svesno odlučuju kojom će se delatnosti baviti, oni su zavisni od navedenih objektivnih uslova i u vezi sa određivanjem ciljeva svoje aktivnosti (da li će to biti uvećanje profita, dobiti dohotka i sl.) i u vezi sa načinom obavljanja, odnosno koordinacije tih ljudskih aktivnosti (da li će to biti kooperacija, udruživanje rada, međusobna konkurencija robnih proizvođača, monopolistička konkurencija i sl.)(Dodgston, Gann & Salter, 2008).

U vezi objektivno uslovljenog postojanja ekonomskih zakona postavlja se i pitanje načina njihovog delovanja. Iz ovoga što je dosad rečeno proizlazi da oni u određenim uslovima (na primer, u kapitalizmu) deluju spontano, slepo, stihijski. U uslovima ispreplitanja i uzajamne protivurečnosti mnoštva ciljeva i interesa ljudi postiže se rezultat kao nešto što niko pojedinačno nije želeo

usled čega je ekonomski proces sličan onome kojim vlada slepa stihija, odnosno „analogan je onome koji vlada u nesvesnoj prirodi.

U sistemu robne proizvodnje savremene mešovite privrede, ekonomski zakoni su takođe unutrašnji regulatori procesa društvene proizvodnje. Nužnost ovde takođe postoji i ostvaruje se i dalje ukrštanjem težnji ljudi, odnosno sukobljavanjem njihovih ekonomskih i društvenih interesa. Slučajnost se i ovde zadržava, kako bi rekao Engels, kao oblik i dopuna nužnosti i objektivne uslovljenosti. Dakle, i u savremenom društvu ekonomski zakoni deluju spontano i stihijno, a pojavni oblik imaju u slučajnosti. Međutim, pošto je, pored stihijnosti i spontanosti uspostavljanja odnosa između privrednih subjekata, ovom društvu svojstveno i svesno usmeravanje (planiranje) društvene reprodukcije, to se u takvim uslovima donekle prevladava stihijnost delovanja ekonomskih zakona ili bar nastoje otkloniti izvesne negativne posledice te stihijnosti. Uticaj planiranja i njegova komplementarnost s tržištem prisutan je u meri da se za savremenu privredu upotrebljava naziv privrede s „regulisanim tržištem”.

Metod istraživanja društvenih nauka

Do spoznaje ekonomskih zakona dolazi se primenom određenog naučnog metoda. Metod istraživanja je bitna odrednica (sastavni deo) nauke. On predstavlja način, odnosno postupak saznavanja predmeta koji određena nauka proučava. Dakle, postupak utvrđivanja unutrašnjih zakona pojava i procesa kojima se bavi određena nauka naziva se naučni metod. Naučni metod se sastoji od: (a) opšteg metodološkog pristupa u istraživanju određenih pojava i odnosa, (b) metodološkog postupka istraživanja, najzad, (c) matematičko-statističkih metoda istraživanja (Freeman, 2008).

Opštim metodološkim pristupom istraživanja pojava i odnosa precizno se definiše predmet istraživanja i utvrđuje kojim elementima prirodnih ili društvenih pojava treba početi analizu; kako formulisati hipoteze o bitnim elementima tih pojava i koji su to bitni elementi. Pri tome treba imati u vidu da proces naučnog istraživanja nikada ne počinje ni od čega. U okvirima

metodološkog pristupa sagledavaju se ranija naučna saznanja ili oformljene naučne hipoteze o predmetu koji se istražuje. To uključuje mogućnost da se izvrši revizija tih hipoteza, da se eventualno one preformulišu, napuste i da se formulišu nove hipoteze kao privremeni naučni iskazi o pojavama i zakonima koji ih regulišu. Hipoteza je apstraktni model pojava iz stvarnosti koji sadrži samo one elemente za koje se smatra da su važni. Ona takođe sadrži, s jedne strane, pravila kojima se određuje stepen saglasnosti između promenljivih unetih u tako oformljeni apstraktni model i, s druge, pojava društvene stvarnosti koje se istražuju. Za adekvatno definisanje hipoteza i njihovu naučnu verifikaciju važno je precizirati čitav niz pretpostavki o uslovima neophodnim za ostvarivanje celokupnog naučno-istraživačkog programa. Opšti metodološki pristup treba da obezbedi da se u istraživanju zakona pođe od celine društvenog života (društveno-ekonomska struktura) i sagledaju faktori koji određuju njegov karakter. Stoga naučne hipoteze i pretpostavke, kao osnovni metodološki instrumentarijum određenog metodološkog pristupa (kojim se uspostavlja veza između pojava koje se istražuju i drugih pojava, procesa i odnosa, koji bi mogli biti njihovi uzroci), treba da izraze celinu društvenog života, putem koje će biti moguće upoznati faktore i zakone nastajanja, razvoja i nestajanja jednog društva. Pri tome treba imati u vidu da se u toj celini pojave međusobno prepliću, tako da je veoma teško doći do pouzdane predstave o njihovim uzrocima i posledicama.

Metodološkim postupkom istraživanja određuju se uslovi saznanja naučne istine, dolazi se do određenih pojmova i kategorija koji misaono izražavaju procese, odnose i zakonitosti. Njime se vrši dokazivanje određenog naučnog stava, kao i njegova verifikacija, odnosno konkretizacija rezultata istraživanja i praktično proveravanje tačnosti hipoteza (Li & Resnic, 2003). Ukoliko je usklađen s prvim elementom metoda (opštim metodološkim pristupom) i prirodom predmeta istraživanja, njime se obezbeđuje da naučno saznanje bude izraz objektivnosti, preciznosti, sistematičnosti i proverljivosti istraživanja društvenih pojava. Metodološki postupak istraživanja treba da dovede do toga da se potpuno upozna društvena stvarnost, da se iza mnoštva

površinskih i slučajnih pojava otkriju unutrašnje zakonitosti, odnosno uzročno posledične povezanosti pojava. Na osnovu preciznog definisanja predmeta i izbora naučnih hipoteza vrši se empirijska analiza, odnosno vrši se prikupljanje i klasifikacija činjenica, njihovo agregiranje i dolazi do spoznaja kojima se daje određeno naučno objašnjenje. Metodološki postupak u društvenim naukama ostvaruje se kao induktivni i deduktivni metod istraživanja i zaključivanja; on je, po pravilu, kombinacija ta dva metoda istraživanja. Induktivni postupak istraživanja je proces sagledavanja pojava, koji polazi od mnoštva pojedinačnih pojava, između kojih se vrši izbor određenih, odnosno najopštijih i najbitnijih pojava i procesa jednog društva i, na tom nivou analize, dolazi do najopštijih i najapstraktnijih zakona i najbitnijih karakteristika društva koje se istražuje. Drugim rečima, u okvirima induktivnog načina zaključivanja polazi se od konkretnih pojava ekonomske stvarnosti i, odvajajući bitne od nebitnih i slučajnih pojava, ustanovljava uzročno-posledična povezanost odvijanja društveno-ekonomskih procesa. Tako se dolazi do jednog broja naučnih hipoteza, odnosno do najopštijih zakona društveno-ekonomskog života. U tom smislu induktivno istraživanje i zaključivanje o pojavama može se shvatiti kao kretanje od pojedinačnog ka opštem (Globerman & Shapiro, 2002).

Deduktivni postupak analize polazi od oformljenih naučnih saznanja (primenom induktivnog metoda) kao naučnih hipoteza i kreće se prema konkretnoj društvenoj stvarnosti, Na osnovu tako zasnovane deduktivne analize može se doći do potpune slike o zakonima razvoja određenog društva. Polazeći, naime, od rezultata induktivne analize, deduktivna analiza je naučni postupak približavanja istraživanja društvenoj stvarnosti, kretanje od opšteg ka konkretnom, unošenje u analizu sve većeg broja pojava koje su u procesu induktivnog rasuđivanja apstrahovane. Taj postupak pretpostavlja raščlanjavanje i sagledavanje konkretnih pojava i kategorija koje se pojavljuju pod nazivom opštih zakonitosti dobijenih induktivnom analizom. Kao takav on omogućava da se dođe do određenih aksioma, odnosno da se sagleda celina društveno-ekonomskih zakona koji regulišu jedan način proizvodnje (Edquist, 1997). Drugim rečima, deduktivni metod kao

logički metod analize celinu ekonomske stvarnosti izražava u teorijskom obliku na način što pojedinačne empirijske pojave, do kojih je došla induktivna analiza povezuje u jedan celovit sistem odnosa i zakonitosti (Lazić & Markov, 2013).

Iz dosad rečenog proizlazi da u induktivnom i deduktivnom istraživanju pojedinačna društvena pojava ili određeni društveni odnos imaju različito mesto i značaj. U induktivnom posmatranju pojedinačna pojava predstavlja unutrašnji zakon, a u deduktivnom, elemenat društvene stvarnosti. To je i razlog da se samo odgovarajućim kombinovanjem ova dva načina istraživanja, odnosno njihovom sukcesivnom primenom dolazi do pouzdane verifikacije određenog naučnog saznanja. Bez njihovog jedinstva ne bi bilo moguće ustanoviti koliko je ispravna određena apstraktna predstava o celini, niti kakav je stvarni značaj pojedinog dela te celine za shvatanje zakona. Sukcesivno smenjivanje induktivne i deduktivne analize omogućava da se delovi društvene stvarnosti uobličavaju u teorijsku (apstraktnu) spoznaju društvene celine, kao i da se teorijsko shvatanje te celine obogaćuje novim elementima u neprestanom suočavanju s društvenom stvarnošću, čime i se sve više potvrđuje kao adekvatno objašnjenje zašto se u društvenoj stvarnosti nešto događa na jedan, a ne na drugi način.

U ekonomskoj metodologiji postupak verifikacije naučne zasnovanosti deduktivnog zaključivanja se tretira i kao poseban deo naučnog metoda. Stoga se kao jedinstvo ostvarivanja indukcije, dedukcije i verifikacije naziva sintetičkim metodom.

Matematičko-statistički metodi istraživanja, kao sastavni deo naučnog metoda, pomoćno su sredstvo naučnog metoda društvenih nauka koje obezbeđuje da se prikupe određene činjenice i podaci, da se na određeni način sistematizuju, klasifikuju i obrade kako bi omogućili definisanje hipoteza o predmetu koji se istražuje, kao i sprovođenje metodološkog postupka otkrivanja zakona društvenog života.

Imajući u vidu sve navedene činjenice metoda naučnog istraživanja (a pre svega opšti metodološki pristup istraživanja, od kojeg najpresudnije zavisi mogućnost spoznaje povezanosti društvenih pojava, odnosno mogućnosti saznavanja objektivnih društvenih

zakona), može se govoriti o različitim metodološkim principima u društvenim naukama, kao što su: marksistički dijalektički princip proučavanja pojava, pozitivizam, funkcionalistički način istraživanja društva, psihološki ili subjektivni princip istraživanja pojava i dr. (Despotovic i dr., 2014).

Shodno predmetu istraživanja pojedinih društvenih nauka, kao i metodološkom postupku, razlikuju se metodi u društvenim naukama, pa, samim time, i rezultati do kojih oni dolaze. Otuda se primenjuju različiti metodi istraživanja pojedinih društvenih nauka, kao što su: komparativno-istorijski, pozitivistički, prakseološki, uporedno-pravni metod, metod istraživanja u političkoj ekonomiji i dr. Shodno određenoj orijentaciji nauka, dijalektički materijalizam, odnosno dijalektički metod je najšira teorijska osnova tih i drugih metoda društvenih nauka.

Opšte karakteristike ekonomskih metoda

Specifičnosti Osnova ekonomije kao naučne discipline, kao i drugih društvenih nauka uslovljavaju i specifičan način primene naučnog metoda. Drugim rečima, ova nauka se koristi opštim uslovima naučne spoznaje, odnosno svim elementima i naučnog metoda koji u ovoj nauci dolaze do izražaja preko sledeća tri osnovna istraživačka postupka: (1) apstrakcije, (2) postupne konkretizacije i (3) verifikacije. Ovi postupci na specifičan način izražavaju metodološki pristup, metodološki postupak i oblike potvrđivanja odnosno verifikacije odgovarajućih naučnih iskaza.

U Osnovama ekonomije na sličan način se sagledava naučni metod ili „naučni pristup istraživanju” pojava. On se sastoji iz tzv. „četiri tehnike”: (1) posmatranja, (2) analize, (3) statističke analize i (4) eksperimenta (Carstensen & Toubal, 2004).

Apstrakcija (ili posmatranje) predstavlja postupak misaonog izdvajanja bitnih elemenata ili pojava ekonomskog procesa (koji se ponavljaju) od sporednih i na taj način se u vidu prethodnih (privremenih) naučnih pretpostavki (hipoteza) utvrđuju najopštije ekonomske zakonitosti određenog društva, kao najopštije apstrakcije.

Postupna konkretizacija (ili analiza) je konkretizacija naučnih iskaza dobijenih u prethodnom istraživačkom postupku i to na način što se uzimaju u obzir i one pojave, elementi i odnosi, koji se, kao manje bitni ponavljaju u specifičnim uslovima, čime se razotkriva najveći broj ekonomskih zakona određenog društva. U stvari, reč je o deduktivnoj analizi kao sastavnom delu ekonomske metodologije. Ovakvo gledanje na značaj zaključivanja u okvirima metodološkog postupka (analize) je opšte prihvaćeno u savremenoj ekonomskoj misli. Ono je samo drugi izraz primene dijalektičkog pristupa istraživanja objektivne stvarnosti. Ali isto tako se zapaža da je vrlo važno da se ta analiza mora zasnivati na zaključcima prethodnog, prvog istraživačkog postupka (posmatranja). Jer, „šta podrazumevamo pod analizom? To je pristup kojim se izvode (ili zaključuju) ili predviđaju izvesne stvari u vezi ekonomskog ponašanja na bazi prethodnih pretpostavki o tome kako su ljudi ili firme motivisani ili kako će delovati”.

Najzad, treći istraživački postupak je verifikacija, u okviru kojeg se zakonitosti formulisane u prethodno objašnjenim postupcima konfrontiraju sa elementima stvarnog ekonomskog procesa. Već je rečeno da se u okvirima ovog dela naučnog metoda vrši testiranje naučne valjanosti odnosno stepena tačnosti teorijskih iskaza dobijenih u prethodno obavljenoj analizi.

U Osnovama ekonomije, zbog specifičnosti dela njenog predmeta istraživanja (normativni karakter), eksperiment se koristi kao značajan deo naučnog metoda kojim se, s jedne strane, vrši verifikacija naučnih saznanja dobijenih korišćenjem prethodnih elemenata metoda, a s druge strane, dolazi do odgovarajućih rešenja u koncipiranju odgovarajućih mera ekonomske politike i sl.

Suština i karakter metoda apstrakcije

Već je rečeno da metod istraživanja političke ekonomije kao nauke predstavlja poseban oblik primene dijalektičkog metoda u sagledavanju zakonitosti objektivne društvene stvarnosti. Metodi eksperimentisanja i istraživanja, svojstveni prirodnim naukama, u osnovama ekonomije ne mogu da zadovolje zahteve teorijskog istraživanja zakonitosti uspostavljanja određenih odnosa

proizvodnje. Zbog mnoštva činilaca koji istovremeno i uzajamno deluju jedni na druge, iz društvene proizvodnje nije moguće izolovati, odnosno fizički odstraniti, kao što se to čini u eksperimentima, bilo koju pojavu i onda pratiti promene koje nastaju pod uticajem pojedinih izabranih uslova. Pored toga, društveni procesi se ne mogu veštački ponoviti ili reprodukovati. Stoga se „kod analize ekonomskih oblika ne možemo poslužiti ni mikroskopom ni hemijskim reagensima. Njih mora zameniti moć apstrahovanja” (9(c), str. XLIII). Na sličan način o ovome govori i P. Semjuelson: „Ropsko imitiranje fizičkih nauka je greška u studiji ljudi i ljudskog društva... ne može se dostići preciznost fizičkih nauka, jer nismo u stanju da obavljam kontrolisane eksperimente hemičara i biologa. Moramo se zadovoljiti da uglavnom „posmatramo”. Jer, i ovde je potrebno kao u svakoj nauci - uprostiti i izdvojiti određene činjenice od beskrajne mase pojedinosti. Stoga svaka analiza pretpostavlja apstrahovanje” (Hujer & Radic, 2005).

Metod apstrakcije je osnovni metodološki pristup i postupak istraživanja pojava kojima se bavi teorijska ekonomija. Apstrakcija je metod kojim se u teorijskom (naučnom) istraživanju misaono isključuju (apstrahuju) okolnosti i pojave koje su od sekundarnog značaja (manje važne) za pitanje koje se istražuje. Tako se stvaraju uslovi da se dođe do unutrašnje sadržine odnosno bitnih pojava i odnosa, do saznanja o određenim zakonima društvene proizvodnje. Međutim, teorijski nalazi i zaključci na visokom stepenu apstrakcije su privremeni, još uvek su samo naučne hipoteze, po pravilu, nastale kao rezultat induktivnog posmatranja i zaključivanja, a ne pouzdani naučni zakoni, jer se do njih dolazi na osnovu relativno malog broja elemenata društvene stvarnosti koja se ispituje. To je razlog što se analiza mora razvijati krećući se od tako visokog stepena aps-traktnog ka konkretnom, odnosno mora postepeno uključivati sve druge konkretne odredbe realne stvarnosti.

Drugo, vrlo je značajno da se teorijski nalazi o zakonima, dobijeni na visokom nivou apstraktne analize, uključivanjem pojedinih elemenata konkretnog odnosno u postupku postepene konkretizacije, u osnovi potvrde kao ispravni, odnosno da se verifikuju i tako pokaže kako se u stvarnom životu probijaju

unu-trašnje zakonitosti određenog načina proizvodnje. Stoga prelazak sa najapstraktnijeg nivoa analize na manje apstraktan nivo (kretanje od indukcije ka dedukciji) mora voditi računa ne samo o istorijskom razvitku pojava nego i o njihovom značaju za predmet koji se istražuje.

Kao logički proces uopštavanja i izdvajanja bitnog od nebitnog, apstrakcije u ekonomiji ne daju samo pojednostavljenu, već i produbljenu sliku obeležja prirode određenog ekonomskog procesa. Dakle, one nisu izmišljene misaone konstrukcije, već moraju biti adekvatan izraz objektivnih obeležja ekonomskih pojava i procesa. Pošto se moraju zasnivati na stvarnom istorijskom razvoju ekonomskih procesa, apstrakcije na svojevrstan način objedinjuju logički i istorijski karakter analize. Naime, one su po sebi logički proces analize i uopštavanja, a s druge strane, istorijski karakter zasnovan je na činjenici da se taj logički proces mišljenja i istraživanja uvek primenjuje na ekonomske procese koji se odvijaju u razvoju, koji ima svoje vremensko istorijsko trajanje. Drugim rečima, ekonomske kategorije kao teorijske apstrakcije, kao misaoni izraz stvarnih odnosa, samo su utoliko naučne istine, ukoliko postoje, odnosno razvili su se takvi odnosi (Smith, 2010).

Iz svega navedenog proizlazi da naučna apstrakcija kao rezultat istraživanja u političkoj ekonomiji mora biti izraz procesa mišljenja, koji se ostvaruje u glavama istraživača u vezi uzročno-posledične uslovljenosti pojava u procesu društvene proizvodnje (Bengoa & Sanchez-Robles, 2003).

Metod apstrakcije je u stvari misaona simulacija naučnog metoda prirodnih nauka u društvenoj sferi. Jer, na sličan način kao što se u laboratorijskoj analizi odstranjuje dejstvo pojedinih pojava i faktora kako bi se utvrdio uticaj određenog faktora na pojavu koja se istražuje ovde se, na određenom nivou istraživanja, pretpostavlja kao da one pojave, koje su nebitne za predmet istraživanja, i ne postoje (reč je o određenom misaonom modelu uzročno-posledičnih ekonomskih veza i odnosa pojava i procesa). Putem konsekvantno sprovedene analize na svim nivoima primene metoda apstrakcije, kako je već prethodno objašnjeno, utvrđuju se

objektivne zakonitosti koje regulišu celinu procesa proizvodnje određenog društva (Alfaro, Chanda, Kalemli-Ozcan & Sayek, 2004).

U Osnovama ekonomije, kao i u primenjenim ekonomskim naukama koriste se pozitivistički, pragmatistički i prakseološki principi i metodi istraživanja.

Pozitivistički metod, u značajnoj meri svojstven pozitivnim naukama, koristi se pristupom rezonovanja o pojavama koje se istražuju samo ukoliko se ono oslanja na empiriju, odnosno podatke (njihovu identifikaciju, sistematizaciju i klasifikaciju). Ovaj metod poriče mogućnost (filozofskih spekulacija) postojanja određenih sila, odnosa činilaca i njihovog delovanja na pojave društvene stvarnosti, ukoliko nisu zasnovani na činjeničnom stanju i naučnim zakonima izvedenim iz njega.

Pragmatistički metod sadrži pristup i rezonovanje o pojavama imajući u vidu njihove pozitivne posledice na pojedinca. Odnosno, shodno ovom metodu, naučna istina do koje se dolazi, posmatra se sa stanovišta praktične korisnosti (pragmatizam) koju pojedinac ostvaruje prilikom zadovoljavanja svojih potreba. Fakta prakse su osnovni pokazatelj ispravnosti ovog naučnog metoda. Pojmovi dobijeni ovim metodom proizlaze iz uspešne prakse. Oni se predstavljaju kao privremene radne naučne hipoteze koje se verifikuju kao istinite samo ukoliko izražavaju uspešno funkcionisanje određenog sistema. Otuda se pragmatistički metod gotovo identifikuje sa funkcionalističkim pristupom, jer je naučno prihvatljivo samo ono što uspešno funkcioniše (Bevan & Estrin, 2004).

Prakseološki metod je metod primenjenih ekonomskih i socioloških nauka. Pretpostavlja istraživanje i opisivanje pojava iz prakse određenih delatnosti s ciljem da se dođe do zajedničkih pravila, odnosno zajedničkih principa racionalnog ostvarivanja te prakse. Primera radi, primenom ovog metoda došlo se do principa, odnosno pojave najvećeg stepena produktivnosti (maksimiranja) cilja proizvodnje ili do principa odnosno pojma najvišeg stepena produktivnosti (maksimiranja cilja proizvodnje) ili do principa ostvarivanja cilja da se uz najmanji utrošak proizvodnih resursa (princip štednje ili ekonomičnosti), ostvari određeni obim

proizvodnje i sl. Metod Osnova ekonomije koristi rezultate primene prakseološkog metoda, jer se do naučnih zakona dolazi određenom konkretizacijom prakseoloških principa i rezultata njihove primene, što se upravo postiže misaonim uopštavanjem, odnosno apstrakcijom.

Primena matematike i drugih kvantitativnih disciplina u ekonomiji

Snažan razvoj informacionih tehnologija zasnovan na naprecima u matematici i fizici i njihovoj praktičnoj primeni doveo je do afirmacije kvantitativnih metoda u mnogim naukama, pa i u Osnovama ekonomije. U ekonomskoj oblasti se primenjuju matematičko-statističke metode i modeli, ekonometrija, operaciona istraživanja, matematičko programiranje, informatika i slično.

Već konstatovano da ekonomski zakoni imaju statistički (stohastički) karakter i da se potpunije mogu sagledati i objasniti uz primenu matematike, statistike i drugih kvantitativnih disciplina. Isto tako se moglo zapaziti da se i verifikacija ekonomskih zakona, kategorija i teorija vrši primenom statističkih i ekonometrijskih metoda, jer se ona vrši konfrontacijom ekonomskih zakona identifikovanih metodom apstrakcije sa masovnim pojavama stvarnog ekonomskog procesa. To su i razlozi za stav o tome da su matematički i drugi kvantitativni metodi neodvojivi deo naučnog metoda (Cvetanović i dr., 2014; Rothwell, 1994). Posebno je potrebno skrenuti pažnju na značaj ovih kvantitativnih disciplina prilikom formulisanja određenih ekonomskih modela i to naročito u domenu deduktivne apstraktne analize. Reč je o potrebi da se u ekonomski model kao jednu hipotezu o stvarnosti unesu bitni elementi, odnosno postavbe pretpostavke koje imaju precizno određenu vezu sa stvarnošću, kako bi se što pouzdanije došlo do spoznaje zakona. U tom smislu se najpre vrši aksiomatizacija teorijskog modela, odnosno zaključivanje na osnovu postulata, tj. aksioma izvedenih na osnovu indukcije i posmatranja „pomoću glave” raznih aspekata stvarnog ekonomskog procesa. Zatim se vrši formalizacija zaključaka uz upotrebu matematskih formula (sistema jednačina i sl.) koje treba da izraze ne samo (merljive) veličine pojedinih ekonomskih

kategorija (na primer, veličina vrednosti robe, visina tržišne cene, troškovi proizvodnje, profit itd.) već i njihov međusobni (funktionalni) odnos. U tom smislu matematika služi kao (pomoćno) sredstvo deduktivnog zaključivanja u Osnovama ekonomije. Ona pri tome obezbeđuje pouzdanije zaključivanje ukoliko su pretpostavke istraživanja složene i brojne i gde se identifikacija zakona i kategorija ne može izvesti bez aksiomatizacije i formalizacije. Pored toga, bez formalizovanog zaključivanja nije moguće utvrditi odnose između veličina određenih međuzavisnih pojava i pokazatelja (Greenhalgh & Rogers, 2010).

U Osnovama ekonomije, pa i u ovoj knjizi, mnoga pitanja će se razrađivati korišćenjem dijagramatske analize. Pri tome valja imati u vidu da dijagrami pokazuju kako dve ili više grupa podataka ili varijabli zavise jedna od druge. „Dijagrami su važni u ekonomiji zato što, između ostalih razloga dozvoljavaju da se analiziraju ekonomske koncepcije i istražuju istorijski trendovi”. Položaj krive u koordinantnom sistemu, kao egzaktna numerička mera međusobne zavisnosti promena na y osi i x osi može da pokaže u kakvom se odnosu nalaze dve varijable, da li su njihovi odnosi i njihovo kretanje upravo srazmerno ili obrnuto srazmerno međusobno uslovljeni i sl. (Gastanaga, Nugent, & Pashamova, 1998).

Ekonomski modeli se koriste kao instrumenti i kao sredstva analize upravo iz razloga što omogućuju rešavanje velikog broja ekonomskih problema koji su uslovljeni uticajem većeg broja varijabli (na primer problemi privredne strukture, modeli privredne ravnoteže, model rešenja transformacije veličine vrednosti robe u cenu proizvodnje, modeli privrednog razvoja, input-autput, odnosno međusektorski model i dr.). Uopšte posmatrano, primenom matematičkih metoda i modela nastoji se egzaktno rešiti više praktičnih i teorijskih ekonomskih problema. Primenom egzaktnih, kvantitativnih metoda, odnosno zasnivanjem istraživanja ekonomskih problema na matematičkom analitičkom instrumentarijumu, ekonomske nauke se sve više približavaju

prirodnim i tehničkim naukama (Asiedu, 2002; Porter & Rivkin, 2012).

Modeli po pravilu izražavaju matematičke forme zavisnosti ekonomskih pojava (varijabli, parametara) od faktora koji su uneti u model. Međutim, jedan od problema politekonomskih istraživanja koja zahtevaju korišćenje ekonomskih modela, na koji ukazuje savremena ekonomska misao, tiče se problema - koji faktori treba da budu uneti u model. Naime, ukazuje se da modeli moraju uključiti i pretpostavke koje izražavaju karakter društvenog sistema odnosno ekonomskih odnosa između ljudi. Međutim, već je poznato da je taj elemenat dosta teško izraziti preko odgovarajućih matematičkih formula i funkcija i to je razlog zašto je potrebno rigorozno sprovoditi kvalitativnu metodološku verifikaciju ekonomskih zakona i onemogućiti da se korišćenjem ekonomskih modela eventualno dođe do pogrešnih zaključaka (Dutta, 2012).

Valja, međutim, imati u vidu da se kvantitativna analiza, posebno u okvirima ekonomskog modeliranja ne vrši samo s ciljem da bi se obezbedila logička konzistentnost određenih pretpostavki u ekonomskoj teoriji, već se koristi i za izvođenje logičkih zaključaka iz tih pretpostavki. Upravo s time u vezi i nastaje problem, jer se u značajnoj meri napušta područje kvalitativne analize. Istraživanje se, naime, najčešće zadržava na funkcionalnim odnosima pojavnih oblika ekonomskih zakona, bez udublјivanja u njihovu skrivenu unutrašnju suštinu. Otuda takva analiza ne može da razotkrіje protivurečnosti odnosa proizvodnje savremenog društva koje nalaze svoj izraz u hroničnim ili eruptivnim (akutnim) poremećajima procesa reprodukcije savremenog društva.

Dakle, primena kvantitativnih metoda u području teorijskih istraživanja ostaje pomoćno sredstvo koje ni na koji način ne može supstituisati kvalitativnu teorijsku analizu. Drugim rečima, ekonomske zakonitosti ne možemo razotkrivati i objašnjavati pomoću kvantitativnih metoda, već neke uslove istraživanja, kao i neke rezultate kvalitativne teorijske analize možemo i kvantitativno utvrditi, predstaviti i izraziti. Jer, ekonomski (proces) život ljudi je mnogo složeniji od bilo koje kvantitativne formule, modela, obrasca, skice i sl., u koje ga nastoji sabiti kvantitativna

ekonomska analiza. Otuda je danas neophodno koristiti kako metode kvalitativne teorijske analize, tako i sve analitičke postupke (kvantitativne analize) koji omogućuju da se u Osnovama ekonomije i u Političkoj ekonomiji dođe do što pouzdanijih naučnih saznanja o pojavama i procesima koji se istražuju.

Zaključak

U dosadašnjem predstavljanju predmeta istraživanja ekonomskih nauka upotrebljavani su različiti izrazi i pojmovi. Nauka se utoliko više razvija ukoliko uspeva da dublje, šire i pouzdanije uđe u prirodu pojava i procesa kojima se bavi. Analogno tome, ona se obogaćuje različitim izrazima, pojmovima, parametrima, pokazateljima, kategorijama, kao sredstvima izražavanja svojih rezultata, ili kao bitnim elementima ostvarivanja postupaka istraživanja. Tako se otkrivaju naučni zakoni odvijanja privrednog života, koji treba da što vernije izraze stvarne zakone određenog društva, i dolazi do celog niza ekonomskih saznanja putem kojih se sagledavaju pojave u društvenoj stvarnosti koja se istražuje. Naučno sagledane pojave i zakonitosti jednog društva su idejni, misaoni odraz stvarnih pojava i procesa koji se zbivaju u njegovoj stvarnosti. U tom smislu se ekonomija služi ekonomskim kategorijama ili pojmovima kao misaonim ili teorijskim izrazima, misaonim apstrakcijama ekonomskih procesa, odnosno zakona i mehanizama koji ih regulišu. Ekonomske kategorije Političke ekonomije i Osnova eko-nomije deo su idejne svesti, odnosno „materijalni svet prenet i prerađen u čovekovo glavi”. Njima se apstrahuju pojedini aspekti stvarnih ekonomskih procesa kako bi se istakle najbitnije pojave, odnosi i zakonitosti. Drugim rečima, kao što fizičari na primer, koriste pojmove: telo, sila, vreme, masa, svemir, kosmos, atom, neutron, proton, tako se u ekonomiji upotrebljavaju izrazi kao što su: vrednost, tržište, novac, cene, reprodukcija i sl. koji, kao što smo uočili, imaju određenu analogiju sa razvojem pojmova i kategorija u Fizici (Njutn).

Drugo što je potrebno zapaziti je to da su ekonomske kategorije, pa samim tim, i ekonomski zakoni i mehanizmi istorijski promenljivi u meri u kojoj su promenljivi sistemi privređivanja, odnosno društveni odnosi i zakoni njihovog uspostavljanja. To po sebi

govori da se, shodno promenama određenog stepena razvoja materijalne proizvodnje, odnosno sistema privređivanja ili načina proizvodnje, menja i sistem ekonomskih kategorija odnosno zakoni i privredno-sistemskih i ekonomsko-političkih mehanizama koji su im svojstveni, pa se stoga i govorimo o ekonomskim naukama različitih društava.

Za Političku ekonomiju i Osnove ekonomije kao teorijsko-logičke discipline vezan je i pojam ekonomske teorije. Reč je o tome da se rezultati naučnih istraživanja, izraženi kao jedan broj teorijskih apstrakcija, odnosno apstraktnih zakonitosti u vidu jednog broja naučnih hipoteza, aksioma ili teorema, povezuju u određeni sistem saznanja. Taj sistem međusobno povezanih saznanja o određenom zakonu ili privredno-sistemskom ili ekonomsko političkom mehanizmu odvijanja ekonomskog procesa naziva se ekonomskom teorijom. Ona u bitnim elementima daje pojednostavljenu sliku ekonomskih procesa. Ona je sistematski opis bitnih međusobno uslovljenih odnosa između varijabli stvarnosti. U društvenim naukama, pa utoliko pre u ekonomskoj teoriji mogu se prihvatati samo oni stavovi i tvrdnje teorije koje su izvedene iz pretpostavki koje nisu u sukobu sa stvarnošću i koje relativno tačno (aproksimativno) opisuju stvarni život.

Treba pri tom imati u vidu da se određenom ekonomskom teorijom ne iscrpljuju sadržaji naučnih disciplina Političke ekonomije i Osnova ekonomije. Pojam ekonomska teorija se, po pravilu, upotrebljava za pojedine njihove konstituišuće delove, kao što je teorija vrednosti, teorija viška vrednosti, teorija privrednog sistema, teorija komparativnih troškova, teorija međunarodne razmene, fiskalna teorija ili monetarna teorija i sl. Celovitost tih ekonomskih teorija koje na uzajamno konzistentan način objašnjavaju osnovne ekonomske zakone i mehanizme sistema privređivanja ili jednog načina proizvodnje u svojoj ukupnosti, kao i posebni metodi naučnog istraživanja, oblikuju Političku ekonomiju i Osnove ekonomije kao fundamentalne teorijske nauke i po tome se one razlikuju od bilo koje druge ekonomske nauke.

Literatura

1. Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, S., & Sayek, S. (2004). FDI and economic growth: the role of local financial markets. *Journal of international economics*, 64(1), 89–112.
2. Asiedu, E. (2002). On the Determinants of Foreign Direct Investment to Developing Countries: Is Africa Different? *World Development*, 30(1), 107–119.
3. Bengoa, M., & Sanchez-Robles, B. (2003). Foreign direct investment, economic freedom and growth: new evidence from Latin America. *European journal of political economy*, 19(3), 529–545.
4. Bevan, A. A., & Estrin, S. (2004). The determinants of foreign direct investment into European transition economies. *Journal of comparative economics*, 32(4), 775–787.
5. Carstensen, K., & Toubal, F. (2004). Foreign direct investment in Central and Eastern European countries: a dynamic panel analysis. *Journal of comparative economics*, 32(1), 3–22.
6. Cvetanovic, S., Despotović, D., Mladenović, I., & Jovović, D. (2014). The analysis of innovation in Western Balkan countries in 2012. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 27(1), 830-846.
7. Despotovic, D. Z., Cvetanović, S. Ž., & Nedić, V. M. (2014). Innovativeness and competitiveness of the Western Balkan countries and selected EU member states. *Industrija*, 42(1), 27-45.
8. Dodgston, M., Gann, D., & Salter, A. (2008) *The Management of Technological Innovation: Strategy and Practice*, Oxford University Press, Oxford.
9. Dutta, S. (ed.) (2012) *Global Innovation Index 2011/12*, INSEAD and WIPO, Fontainebleau.
10. Edquist, C. (ed.) (1997) *Systems of Innovation: Technologies, Institutions and Organizations*, Pinter Publishers, London.
11. Gastanaga, V., Nugent, J. B., & Pashamova, B. (1998). Host Country Reforms and FDI Inflows: How Much Difference Do They Make. *World Development*, 26(7), 1299–1314.
12. Freeman, C. (2008) *Systems of Innovation: Selected Essays in Evolutionary Economics*, Edward Elgar, Cheltenham UK/Nothampton, MA.

13. Greenhalgh, Ch., & Rogers, M. (2010) *Innovation, intellectual property, and economic growth*, Princeton University Press, New Jersey.
14. Hujer, R., & Radic, D. (2005), *Evaluating the Impacts of Subsidies on Innovation Activities in Germany*, *Scottish Journal of Political Economy*, 52(4):565-586.
15. Globerman, S., & Shapiro, D. (2002). *Global foreign direct investment flows: The role of governance infrastructure*. *World development*, 30(11), 1899–1919.
16. Lazić, B., & Markov, J. (2013). *Competitiveness of Serbia and Macedonia and the accession to the EU in a time of crisis*. *Škola biznisa*, 1, 74–91.
17. Li, Q., & Resnick, A. (2003). *Reversal of fortunes: Democratic institutions and foreign direct investment inflows to developing countries*. *International organization*, 57(1), 175–212.
18. Porter, M., & Rivkin, J. (2012) *The looming challenge to U.S. competitiveness*, *Harvard Business Review*, 90(3):54-61.
19. Rothwell, R. (1994) *Towards the Fifth-Generation Innovation Process*. *International Marketing Review*, 11(1): 7-31.
20. Smith, D. (2010) *Innovation*, McGraw Hill, London.

Nemanja Pantić⁴
Radovan Damnjanović⁵
Radan Kostić⁶

METHOD OF ECONOMIC ANALYSIS AS A PART OF THE METHODS OF SOCIAL SCIENCES

Abstract

The economic process is understood as a set of different phenomena that express forms of human action in social production. These phenomena are repeated in a certain way, that is, there are certain regularities in the course of the economic process, the manifestation of a certain social phenomenon in it. And precisely these (scientifically identified) regularities of objectively conditioned human behavior and actions in the economic process are called economic laws.

Many processes, phenomena and relationships appear in society, among which there are also sporadic, accidental ones, which are not repeated, but are present in social production. Economic laws are the regularities of establishing the most important relations and the development of phenomena in the totality of human activity in the process of social production. Certain economic phenomena or processes in the economic life of people are interdependent, so that one phenomenon or process necessarily conditions or causes another phenomenon. That is why we are

⁴ Nemanja Pantić, Assistant Professor, Faculty of Hotel Management and Tourism, Vojvodanska bb, Vrnjačka Banja, R. Serbia, nemanja.pantic@kg.ac.rs

⁵ Radovan Damnjanović, Assistant Professor, University of Defense, Belgrade, Veljka Lukića Kurjaka 1, Belgrade, R. Serbia

⁶ Radan Kosić, Assistant Professor, University of Defense, Belgrade, Veljka Lukića Kurjaka Street 1, Belgrade, R. Serbia

talking about causal (causal) connections between phenomena in people's economic life. As internal, essential connections in production relations, economic laws explain the general phenomena. Therefore, scientific research, as A. Marshall emphasizes, should not deal with the consequences of known causes or the causes of known consequences, because they are not the most important, but what is not seen in phenomena, and is crucial for social life. In such an understanding, economic laws are also presented as a "never precisely determined average" of the multiplicity of repetition of phenomena in a large number of individual economic relations.

Keywords: Economic science, research methodology, scientific method.

Datum prijema / Date of arrival: 11.03.2021.

Datum prihvatanja / Accepted date: 22.05.2021.